

INKULTURATSIYA JARAYONINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Abdumo'minova Zuhra Farhod qizi

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Psixologiya yo'nalishi 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: Nasimdjanova M.M.

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsning madaniy muhitga kirib borishi, ya'ni inkulturatsiya jarayonining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari tadqiq etiladi. Inkulturatsiya jarayoniga ta'sir etuvchi tashqi ijtimoiy omillar (oilalar, ta'lim tizimi, tengdoshlar guruhi) va ichki psixologik determinantlar (identifikatsiya, kognitiv adaptatsiya, motivatsiya) o'zaro aloqadorlikda tahlil qilingan. Maqolada shaxsning madaniy normalarni o'zlashtirish samaradorligi uning ijtimoiy muhit bilan muloqotining sifatiga bog'liqligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: inkulturatsiya, sotsializatsiya, madaniy identifikatsiya, ijtimoiy-psixologik adaptatsiya, kognitiv rivojlanish, madaniy normalalar.

Аннотация: В данной статье исследуются социально-психологические механизмы процесса инкультурации, представляющего собой вхождение личности в культурную среду. Проанализирована взаимосвязь внешних социальных факторов (семья, система образования, группа сверстников) и внутренних психологических детерминант (идентификация, когнитивная адаптация, мотивация), влияющих на процесс инкультурации. В результате исследования обосновано, что эффективность усвоения культурных норм личностью напрямую зависит от качества её взаимодействия с социальной средой.

Ключевые слова: инкультурация, социализация, культурная идентификация, социально-психологическая адаптация, когнитивное развитие, культурные нормы.

Kirish

Insonning jamiyatda shakllanishi ikki tomonlama jarayonni qamrab oladi: ijtimoiy munosabatlar tizimiga kirish–sotsializatsiya va ma'lum bir madaniyat normalarini o'zlashtirish–inkulturatsiya. Inkulturatsiya–bu shaxsning madaniyatga assimilyatsiya qilish jarayoni, ma'lum odatlar, normalar va xulq-atvor stereotiplarini qabul qilish jarayoni [1]. Tor ma'noda, zamonaviy madaniyatshunoslikda inkulturatsiya bolaning madaniy normalar va qadriyatlarni idrok etishini anglatadi. Kengroq ma'noda, bu jarayon faqat bolalik bilan cheklanib qolmay, balki kattalar tomonidan madaniy stereotiplarni o'zlashtirishni ham qamrab oladi. Ikkinchi holda, bu atama yangi madaniy sharoitlarga moslashayotgan immigrantlarga nisbatan qo'llaniladi. U boshqa madaniy muhitga kirish bilan bog'liq moslashuvning murakkab jihatlarini tavsiflaydi.

Sotsializatsiya asosan shaxsning atrof-muhitga moslashuvining ijtimoiy, sotsiologik jihatlarini anglatadi, inkulturatsiya esa madaniy, kulturologik jihatlarini anglatadi. Insonning madaniyatga kirishi muammosi har doim ijtimoiy va gumanitar fanlarda chuqur qiziqish uyg'otadigan mavzu bo'lib kelgan.

Fanda ushbu tushunchalarning chegarasi borasida uzoq vaqt davomida munozaralar olib borilgan. Agar sotsializatsiya insonning jamiyatga moslashuvining sotsiologik jihatlarini anglatsa, inkulturatsiya uning madaniy-antropologik qirralarini tavsiflaydi. Ushbu maqolaning maqsadi inkulturatsiya jarayonini belgilovchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillar va uning kechish mexanizmlarini yoritib berishdir.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Qiyosiy-kontseptual tahlil: Turli ilmiy maktablarning inkulturatsiya borasidagi qarashlari solishtirildi.
2. Tizimli yondashuv: Inkulturatsiya jarayoni sub'ekt, muhit va vositalar o'rtasidagi yaxlit tizim sifatida o'rganildi.
3. Mantiqiy umumlashtirish: Madaniy ma'lumotlarni uzatish kanallarining samaradorligi baholandi.

Adabiyotlar tahlili

Yaqin vaqtgacha "inkulturatsiya" atamasi keng qo'llanilmagan. U deyarli faqat Amerika madaniy antropologiyasi an'alarida ishlatilgan. "Inkulturatsiya" asosan ancha tez-tez ishlatiladigan "ijtimoiylashtirish" atamasini takrorlagan va uning kelib chiqishi jamiyat va madaniyatni qarama-qarshi qo'yish uchun mutlaqo qonuniy bo'lmagan urinish bilan bevosita bog'liq edi [7]. Biroq, bugungi kunda ikkala tushuncha ham ilmiy va gumanitar fanlarda faol qo'llanilmoqda va endi bir-biriga mos kelmaydi. Ularning har biri o'z qo'llanilish sohasiga ega va ular turli fan sohalarida qo'llaniladi.

Margaret Mid ijtimoiylashuvni umumiy ta'lim berish deb bilsa, inkulturatsiyani aniq bir madaniyat doirasidagi o'ziga xos ta'lim jarayoni deb hisoblagan. D.Matsumotoning fikricha, sotsializatsiya bu odamlarning ijtimoiy va madaniy normalarni bilish jarayoni, inkulturatsiya esa - sotsializatsiya jarayoni mahsulidir [4].

S.N. Apiok va M.N. Demidko kabi olimlar inkulturatsiyani shaxsning madaniy ko'nikmalarni egallashi va madaniyatga "kirishi" sifatida ta'riflaydilar [1]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, inkulturatsiya jarayoni nafaqat bolalikda, balki insonning butun umri davomida, ayniqsa immigrantlar yoki yangi muhitga tushgan shaxslar misolida uzluksiz davom etuvchi fenomen hisoblanadi. Deyarli barcha tadqiqotchilar sotsializatsiya universalroq xarakterda ekanligi, inkulturatsiya esa madaniy xususiyatga ega ekanligida to'xtalib o'tadilar. Shunday ekan, inkulturatsiya va sotsializatsiya jarayonlari bir-biridan tubdan farq qiladi va ularni

aynan bir ma'noni anglatuvchi tushunchalar sifatida qabul qilish noto'g'ridir. Ko'rib turganimizdek, ilmiy adabiyotlarda bu tushunchalar bir tomondan bir xil deb qaralsa, ikkinchi tomondan alohida jarayon sifatida e'tirof etiladi. Biroq hali hanuz olimlar bu borada bir to'xtamga kelganlari yo'q. So'nggi yillarda krossmadaniy tadqiqotlarga e'tiborning ortib borishi mazkur muammoning hal bo'lishiga zamin hozirlaydi.

Tahlil va natijalar

"Madaniy uzatish" atamasi madaniyatning oldingi avlodlardan keyingi avlodlarga o'rganish orqali o'tish jarayonini anglatadi. Madaniy uzatish madaniy uzluksizlik hodisasi va uning vaqt o'tishi bilan uzluksizligining asosini tashkil qiladi [8].

Zamonaviy fanda madaniy ma'lumotlarni uzatishning uchta usulini ajratish odatiy holdir:

- Vertikal uzatish, bu jarayonda madaniy ma'lumotlar ota-onadan bolalarga o'tkaziladi;
- Gorizontal uzatish, bunda madaniy tajribani o'zlashtirish tengdoshlar bilan muloqot natijasida sodir bo'ladi;
- Bilvosita uzatish, bu shaxsning o'zining yaqin atrofidan (qarindoshlari, qo'shnilar, o'qituvchilari), shuningdek, ijtimoiy institutlar (maktab, universitet) orqali o'rganishini o'z ichiga oladi.

Shaxsning ijtimoiy hayot normalarini o'zlashtirish jarayoni odatda "ijtimoiylashuv" deb ataladi. Uning natijasi - uni boshqa barcha tirik mavjudotlardan ajratib turadigan maxsus insoniy faoliyat usulini (ya'ni madaniy) o'zlashtirgan shaxsning shakllanishi. 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida etnologiyada psixologik yondashuvlarning rivojlanishi bilan madaniy o'zlashtirish va uzatish mexanizmlari yanada chuqurroq o'rganildi. Ushbu jarayonlarni tavsiflash uchun enkulturatsiya va akkulturatsiya kabi tushunchalar qo'llanildi. "Inkulturatsiya" atamasi ilmiy muomalaga M. Mead tomonidan kiritilgan bo'lib, u uni shaxsning ma'lum bir etnik

madaniyatga assimilyatsiya qilish va muhim madaniy ko'nikmalarni egallash jarayoni sifatida ta'riflagan [5]. Inkulturatsiya jarayonida shaxs o'z madaniyatiga xos bo'lgan an'anaviy fikrlash va harakat qilish usullarini o'zlashtiradi. Natijada, o'ziga xos madaniy xususiyatlarga ega shaxs shakllanadi. Shunday qilib, shaxs enkulturatsiya (ya'ni madaniyatga kirish) jarayonidan o'tgan va ma'lum bir madaniyatning xususiyatlarini o'zlashtirgan shaxs sifatida belgilanadi.

Shaxsning jamiyatga integratsiyalashuvini o'z ichiga olgan sotsializatsiyadan farqli o'laroq, "madaniyatlashtirish" tushunchasi shaxsning o'z madaniyatiga xos bo'lgan dunyoqarash va xulq-atvorni egallashini anglatadi, natijada ushbu madaniyat a'zolari bilan kognitiv, hissiy va xulq-atvor o'xshashliklari va boshqa madaniyat a'zolaridan farqlar rivojlanadi [2]. Madaniyatlashtirish jarayoni tug'ilishdan boshlab, bolaning dastlabki xulq-atvor ko'nikmalari va nutqini egallashi bilan boshlanadi va hayot davomida davom etadi. Bu jarayon insonning asosiy ko'nikmalarini, masalan, muloqot naqshlari, o'z xulq-atvori va his-tuyg'ularini o'zini o'zi boshqarish shakllari, ehtiyojlarni qondirish usullari va atrofdagi dunyodagi turli hodisalarga baho berish munosabatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Madaniyatlashtirishning yakuniy natijasi insonning madaniy muhitining tilida, qadriyatlarida, an'analarida va urf-odatlarida madaniy kompetentsiyadir.

Inkulturatsiya jarayonini o'rganish asoschisi, amerikalik madaniy antropolog Melvil Xerskovits o'z asarlarida sotsializatsiya va inkulturatsiya jarayonlari bir vaqtning o'zida sodir bo'lishini va madaniyatga integratsiyalashmasdan turib, inson jamiyat a'zosi sifatida mavjud bo'la olmasligini ta'kidlagan [3]. Shuningdek, u inkulturatsiyaning ikki bosqichini aniqlagan, ularning birligi guruh darajasida madaniyatning normal ishlashi va rivojlanishini ta'minlaydi. Hayot davomida har bir inson hayot sikli bosqichlari deb ataladigan ma'lum bosqichlardan o'tadi: bolalik, o'smirlik, yetuklik va qarilik. Hayot siklining har bir bosqichida inkulturatsiya jarayoni o'z natijalari va yutuqlari bilan tavsiflanadi. Ushbu yutuqlarga asoslanib, odatda inkulturatsiyaning ikkita asosiy bosqichi ajratiladi: bolalik va o'smirlikni

qamrab oluvchi boshlang'ich (birlamchi) bosqich va qolgan ikki davrni qamrab oluvchi kattalar (ikkilamchi) bosqich.

Boshlang'ich bosqich bolaning tug'ilishi bilan boshlanadi va o'smirlik davrining oxirigacha davom etadi. Uning asosiy yo'nalishi ta'lim va tarbiyadir. Bu davrda bolalar madaniyatning eng muhim elementlarini o'zlashtiradilar va normal ijtimoiy-madaniy hayot uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallaydilar. Inkulturatsiya jarayoni maqsadli ta'lim va ma'lum darajada shaxsiy tajriba orqali amalga oshiriladi [6]. Bu davrda har bir madaniyat bolalarda kundalik hayot uchun yetarli bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishning o'ziga xos usullariga ega. Ko'pincha bu turli xil o'yin turlari orqali sodir bo'ladi. O'yin shaxsiy inkulturatsiyaning universal vositasidir, chunki u bir vaqtning o'zida bir nechta funktsiyalarni bajaradi:

- turli xil usullardagi ma'lumotlarni xotira, e'tibor va idrok etish kabi ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantirishdan iborat ta'lim;
- kommunikativ, turli odamlar jamoasini jamoaga birlashtirishga va shaxslararo hissiy aloqalarni o'rnatishga qaratilgan;
- muloqot jarayonida qulay muhit yaratishda ifodalangan ko'ngilochar;
- hayotning turli sohalarida asab tizimiga yuk tushishi natijasida yuzaga keladigan hissiy stressni engillashtirishni o'z ichiga olgan yengillik;
- rivojlanish, insonning aqliy va fiziologik fazilatlarining uyg'un rivojlanishidan iborat;
- muayyan hayotiy vaziyatlarda ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xulq-atvor normalari va tamoyillarini o'zlashtirishga qaratilgan ta'lim.

Birlamchi madaniyatlashtirish jarayonida mehnat ko'nikmalarini egallash, mehnatga qadrlil munosabatni rivojlantirish va o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirish muhim rol o'ynaydi. Natijada, bolalar o'zlarining ilk bolalik tajribalaridan foydalanib, ijtimoiy jihatdan bog'liq, umumiy madaniy bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Inkulturratsiyaning ikkinchi bosqichi kattalarga taalluqlidir, chunki insonning madaniy integratsiyasi voyaga yetish bilan tugamaydi. Bu davrda inkulturratsiya parchalanadi va yaqinda paydo bo'lgan faqat individual madaniy elementlarning assimilyatsiyasi orqali namoyon bo'ladi. Odatda, bu elementlar inson hayotini sezilarli darajada o'zgartiradigan ixtirolar va kashfiyotlar yoki boshqa madaniyatlardan olingan yangi g'oyalardir. Inkulturratsiyaning ikkinchi bosqichining o'ziga xos xususiyati shundaki, insonning ma'lum bir jamiyat tomonidan belgilangan chegaralar ichida ijtimoiy-madaniy muhitda mustaqil ravishda harakatlanish qobiliyatini rivojlantirishdir. Inson o'z hayotiy muammolarini hal qilish uchun olingan bilim va ko'nikmalarni birlashtirish qobiliyatiga ega bo'ladi va o'zi va boshqalar uchun jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan qarorlar qabul qilish qobiliyati kengayadi. Ular sezilarli ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan faoliyatda ishtirok etish huquqiga ega bo'ladilar. Bu davrda asosiy e'tibor shaxsning vaqt va kuchining ko'p qismini sarflaydigan kasbiy tayyorgarlikka qaratiladi. Kerakli bilim va ko'nikmalar asosan o'rta va oliy ta'lim muassasalarida olinadi. Bu bosqichda yoshlar uchun oilada yangi, kattalar mavqeini egallash, ijtimoiy aloqalar doirasini kengaytirish, yangi mavqeini anglash va o'z hayot tajribasini to'plash juda muhimdir.

Xulosa

Inkulturratsiya– bu shaxsning madaniy kompetentligini ta'minlovchi uzluksiz jarayon bo'lib, uning asosi oila va ta'lim institutlarida qo'yiladi. Jarayonning muvaffaqiyati madaniy transmissiyaning barcha kanallari (vertikal, gorizontal, bilvosita) o'rtasidagi mutanosiblikka bog'liq. Inkulturratsiya natijasida shakllangan madaniy stereotiplar insonning hayotiy qarorlar qabul qilishida va ijtimoiy muloqotida strategik ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqola kelgusida kross-madaniy psixologiya sohasidagi tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Apiok S.N., Demidko M.N. Inkulturatsiya: pedagogik, falsafiy, sotsiologik va tarixiy jihatlar // Masterstvo online xalqaro ilmiy-ommabop jurnal. – 2016. – №2.
2. Джекобсон Н. Алгебры Ли. – М.: Мир, 1964. – 355 с.
3. Маканова А. Ж. Этническая идентичность как элемент формирования этнического сознания // Современная высшая школа: инновационный аспект. – 2011. – №1. – С. 78.
4. Matsumoto D. Psixologiya i kultura. – M., 2003. – B. 56.
5. Mead M. Madaniyat va bolalik dunyosi. – Moskva, 1988.
6. Прокофьева Л. В. Этническая идентичность, ее структура и свойства // Ta'lim ijtimoiy jurnali. – 2012.
7. Stefanenko T.G. Etnopsixologiya. – M.: Rossiya Fanlar akademiyasi Psixologiya instituti, 1999. – P. 339.
8. Cherepova A.A. The interdisciplinary approach to the definition of “cultural transmission” concept // Far Eastern Federal University, Cultural Studies and Art History Department.